

ВИДИ СПОРТУ ДЛЯ ФІЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ: АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОЇ ТА ВІТЧИЗНЯНОЇ ПРАКТИКИ

Тетяна Кропивницька

Національний університет фізичного виховання і спорту України, Київ, Україна

Анотація. Вступ. Фізкультурно-спортивна реабілітація, згідно із Законом України «Про фізичну культуру і спорт», є одним із напрямів фізичної культури. Різноманіття форм і засобів фізичної культури та спорту дозволяє врахувати особливості, можливості, вподобання ветерана війни. Результати аналізу англійських джерел пошукової системи Google Scholar засвідчили наявність великої кількості наукових робіт, присвячених питанням застосування видів спорту для реабілітації ветеранів війни, причому їх кількість суттєво зростає з 1980-х років і дотепер. Україномовний контент на цю тему з'явився переважно після 2014 року, а інтенсивність публікацій збільшилася після повномасштабного вторгнення. Актуальним питанням залишається вивчення міжнародного досвіду використання видів спорту задля реабілітації та інтеграції ветеранів війни в цивільне життя як більш тривалого, ґрунтовного, різностороннього.

Мета: узагальнення міжнародних практик фізкультурно-спортивної реабілітації ветеранів війни, що можуть лягти в основу вітчизняних стратегій і концепцій роботи із цим контингентом.

Методи: аналіз (у тому числі літературних джерел, документальних матеріалів); синтез та узагальнення; порівняння; системний підхід.

Результати. Аналіз програм міжнародних комплексних змагань ветеранів війни та осіб з інвалідністю, Реєстру визнаних видів спорту в Україні дозволив виділити та сформулювати групи видів спорту для реабілітації ветеранів війни з найбільш розповсюдженими порушеннями здоров'я. Узагальнення досвіду США та Великої Британії у використанні видів спорту для фізкультурно-спортивної реабілітації військових, які брали участь у бойових діях, дозволило виділити такі особливості: обов'язкове включення в програму реабілітації занять видами спорту (за можливості – різними); орієнтація на види спорту, що включені до програм Invictus Games, Warrior Games та Паралімпійських ігор; активне використання видів спорту, пов'язаних із природним середовищем (особливо водним); функціонування як державних програм, так і громадських проєктів для занять спортом; тренувальні програми реалізуються як на військових базах, так і на цивільних об'єктах; майже одночасне запровадження цими країнами міжнародних комплексних змагань для ветеранів війни; підкреслюється важливість регулярних занять; створення умов, щоб родина і друзі були поруч; бажана наявність у тренера особистого військового досвіду тощо.

Висновки. Актуальним питанням для нашої держави постає пошук ефективних механізмів залучення ветеранів війни до фізкультурно-спортивної реабілітації та регулярних занять спортом. Вибір видів спорту для занять зумовлений такими чинниками: наявністю або відсутністю інвалідності/травми, їх видом; етапом реабілітації; ступенем ураження організму та рівнем рухових можливостей; особистими вподобаннями та попереднім досвідом; правилами виду спорту; рівнем матеріально-технічного забезпечення, природними умовами, наявним тренерським персоналом тощо. Головними орієнтирами виступають види спорту програм: Пара- і Дефлімпійських ігор, а також Invictus Games, Warrior Games. Зарубіжний досвід, зокрема США та Великої Британії, представляє цінність для вітчизняних фахівців під час організації заходів із фізкультурно-спортивної реабілітації ветеранів війни, в тому числі з інвалідністю.

Ключові слова: фізкультурно-спортивна реабілітація, спорт, ветерани війни, порушення здоров'я, види спорту, зарубіжний досвід у спорті.

Tetiana Kropyvnytska

SPORTS FOR THE PHYSICAL AND SPORTS REHABILITATION OF WAR VETERANS: ANALYSIS OF INTERNATIONAL AND DOMESTIC PRACTICE

Introduction. Physical and sports rehabilitation is one of the components of physical culture (Law of Ukraine On Physical Culture and Sports). The variety of forms and means of physical culture and sports allows taking into account the peculiarities, possibilities, and preferences of a war veteran. The results of the analysis of English-language sources of the Google Scholar search engine showed the presence of a large number of scientific works devoted to the use of sports for the rehabilitation of war veterans, and their number has been growing significantly since the 1980s to the present day. Ukrainian-language content on this topic appeared mainly after 2014, and the intensity of publications increased after the full-scale invasion. The current issue remains the study of international experience in the use of sports for the rehabilitation and integration of war veterans into civilian life, as a more long-term, thorough, and versatile.

Objective: generalization of international practices of physical and sports rehabilitation of war veterans, which can form the basis of domestic strategies and concepts of work with this contingent.

Methods: analysis (including literary sources, documentary materials); synthesis and generalization; comparison; system approach.

Results. Analysis of programs of international complex competitions of war veterans and persons with disabilities, the Register of recognized sports in Ukraine allowed to identify and form groups of sports for the rehabilitation of war veterans with the most common violations. Generalization of the experience of the USA and Great Britain in the use of sports for physical and sports rehabilitation of military personnel who participated in hostilities allowed to highlight the following features: mandatory inclusion in the rehabilitation program of sports (if possible, different ones); orientation to sports included in the programs of the Invictus Games, Warrior Games and Paralympic Games, active use of sports related to the natural environment (especially water sports); functioning of both state programs and public projects for sports; training programs are implemented both at military bases and at civilian facilities; almost simultaneous introduction by these countries of international complex competitions for war veterans; the importance of regular classes is emphasized; creating conditions for family and friends to be nearby; it is desirable for the coach to have personal military experience, etc.

Conclusions. A pressing issue for our state is the search for effective mechanisms for involving war veterans in physical and sports rehabilitation and regular sports. The choice of sports for classes is determined by the following factors: the presence or absence of disability/injury, their type; the stage of rehabilitation; the degree of damage to the body and the level of motor capabilities; personal preferences and previous experience; the rules of the sport; the level of material and technical support, natural conditions, available coaching staff, etc. The main guidelines are the sports of the programs: Paralympic and Deaflympic Games, as well as Invictus Games, Warrior Games. Foreign experience, in particular the USA and Great Britain, is valuable for domestic specialists when organizing events for physical and sports rehabilitation of war veterans, including those with disabilities.

Keywords: physical and sports rehabilitation, sports, war veteran, disorders, sports, foreign experience.

Кропивницька Т. Види спорту для фізкультурно-спортивної реабілітації ветеранів війни: аналіз міжнародної та вітчизняної практики. *Sport Science Spectrum*. 2024; 3: 46–51
DOI: <https://doi.org/10.32782/spectrum/2024-3-7>

Kropyvnytska T. Sports for the physical and sports rehabilitation of war veterans: analysis of international and domestic practice. *Sport Science Spectrum*. 2024; 3: 46–51
DOI: <https://doi.org/10.32782/spectrum/2024-3-7>

Вступ. Відповідно до Закону України «Про фізичну культуру і спорт» [7], Державного соціального стандарту фізкультурно-спортивної реабілітації ветеранів війни, членів їх сімей та сімей загиблих (померлих) ветеранів війни [1], «фізкультурно-спортивна реабілітація – система заходів, розроблених із застосуванням фізичних вправ для відновлення здоров'я особи та спрямованих на відновлення і компенсацію за допомогою занять фізичною культурою і спортом функціональних можливостей її організму для поліпшення фізичного і психологічного стану». Зазначається, що фізкультурно-спортивна реабілітація є одним із напрямів фізичної культури [7]. Різноманіття форм і засобів фізичної культури та спорту дозволяє врахувати особливості, можливості й уподобання ветерана війни. Результати аналізу англійських джерел пошукової системи Google Scholar засвідчили наявність великої кількості наукових робіт, присвячених питанням застосування видів спорту для реабілітації ветеранів війни, причому їх кількість суттєво зростає з 1980-х років і дотепер [11; 14; 19 та ін.]. Україномовний контент на цю тему з'явився переважно після 2014 року [3; 4 та ін.], а інтенсивність публікацій збільшилася після повномасштабного вторгнення. Актуальним питанням залишається вивчення міжнародного досвіду використання видів спорту задля реабілітації та інтеграції ветеранів війни в цивільне життя як більш тривалого, ґрунтового, різностороннього.

Дослідження виконується згідно з Планом НДР НУФВСУ на 2021–2025 рр. за темою 1.4 «Теоретико-методологічні засади розвитку професійного, неолімпійського та адаптивного спорту в Україні в умовах реформування сфери фізичної культури і спорту» (номер державної реєстрації 0121U108294).

Мета дослідження – узагальнення міжнародних практик фізкультурно-спортивної реабілітації ветеранів війни, що можуть лягти в основу вітчизняних стратегій і концепцій роботи із цим контингентом.

Завдання дослідження:

- 1) визначити передумови розвитку фізкультурно-спортивної реабілітації в Україні;
- 2) проаналізувати види спорту, що визнані в Україні, та виділити ті, що можуть використовуватися для фізкультурно-спортивної реабілітації ветеранів війни;
- 3) дослідити закордонний досвід реабілітації військових – учасників бойових дій засобами фізичної культури і спорту.

Матеріал і методи. Матеріалом для аналізу вибрано програми міжнародних комплексних змагань ветеранів війни (Invictus Games, Warrior Games) та осіб з інвалідністю (Пара- і Дефлімпійські ігри), а також Реєстр визнаних видів спорту в Україні. Для формування уявлення про підходи у використанні видів спорту в реабілітації військовослужбовців, які брали участь у низці військових конфліктів, вибрано досвід США та Великої Британії.

Методи дослідження: аналіз (у тому числі літературних джерел, документальних матеріалів); синтез та узагальнення; порівняння; системний підхід.

Результати. Ідея залучення військовослужбовців до занять спортом із метою їх реабілітації не нова. У 1948 році хірург Людвіг Гутман, який виїхав з фашистської Німеччини і почав працювати в англійському шпиталі, провів перші

змагання (Сток-Мандевільські ігри) зі стрільби з луку, в яких взяли участь 16 військовослужбовців із травмою хребта. Пізніше ці ігри стали міжнародними. До них долучилися інші нозологічні групи учасників. Проте з часом вони набули рис спорту вищих досягнень, стали асоціюватися з Олімпійськими іграми, одержавши назву «Паралімпійські ігри», отримали визнання МОК і право проводити змагання на тих самих спортивних аренах через два тижні після олімпійських змагань [2]. З військовослужбовцями їх наразі пов'язує лише історія виникнення.

Втім, ідея використання спортивних змагань навіть у межах лікувальних закладів (лікарняний період реабілітації), яка була реалізована Людвігом Гутманом для однієї з найскладніших за наслідками травм переважно молодих чоловіків (військових) з метою організації їх дозвілля, переключення з власних проблем та запобігання суїцидальних думок і дій, виявилася ефективною, життєдайною і має використовуватися тепер.

Вибір виду спорту для занять ветеранів зумовлений: наявністю або відсутністю інвалідності/травми, їх видом; етапом реабілітації; ступенем ураження організму і рівнем рухових можливостей; особистими вподобаннями та попереднім досвідом; правилами виду спорту; рівнем матеріально-технічного забезпечення, природними умовами, наявним тренерським персоналом тощо. Загалом, слід розуміти, що не існує недоступних видів спорту для осіб з інвалідністю; головне – адаптоване середовище (правила, інвентар, спортивна споруда, методики підготовки).

Нині у світі розвивається понад 300 видів спорту [5]. Відповідно до Реєстру визнаних видів спорту в Україні [8] зі змінами 2024 року [6], налічується 58 олімпійських (1 група), 120 неолімпійських (2 група) і 46 видів спорту осіб з інвалідністю (3 група). У виборі виду спорту для ветеранів з інвалідністю можна орієнтуватися, по-перше, на види спорту третьої групи. Саме тут є адаптовані правила, інвентар, фахівці. По-друге, брати до уваги види, що входять до програм міжнародних змагань ветеранів війни. По-третє, можливо використовувати військово-прикладні види як ті, що ґрунтуються на попередньому досвіді (кульова стрільба, перегони дронів та ін.). Проте аналіз вітчизняної і міжнародної практики свідчить про слабе залучення таких видів спорту для ветеранів війни, що, можливо, пов'язано з певною їх тригерністю. Отже, це питання потребує додаткового вивчення.

Для ветеранів із порушеннями слуху, різними видами ампутацій доступна широка низка видів спорту. При цьому не варто для занять ветеранів із порушеннями слуху вибирати складнокоординаційні види спорту (через порушення вестибулярного апарату). Для занять ветеранів з ампутаціями підбір видів спорту відбувається на підставі виду та рівня ампутації, наявності протезів та їх функціональності тощо.

Для ветеранів, у котрих були черепно-мозкові травми, не слід вибирати контактні види єдиноборств (наприклад, бокс, тхеквондо тощо). Проте можна застосовувати боксерську грушу на реабілітаційних і рекреаційних заняттях.

На перших етапах реабілітації ветеранів із травмою хребта рекомендується використовувати такі види спорту, як: дартс, армреслінг, шахи, шашки та інші настільні

логічні ігри. Їх перевагами є: охоплення осіб із всіма рівнями пошкоджень хребта; доступність в аспекті матеріально-технічного забезпечення; необов'язкова присутність тренера з виду спорту.

На наступних етапах для осіб із травмою хребта найбільш доступними видами спорту є: плавання (брас, на спині, вільний стиль), легка атлетика (метання спису, диску, штовхання ядра), стрільба кульова (пістолет, гвинтівка), стрільба з луку (класичний і блочний лук), бочча, пауерліфтинг (жим лежачи), теніс настільний, риболовний спорт, більярдний спорт, карате (ката), кьорлінг, кінний спорт (віїздка). Умовами для організації занять виступають: універсальний дизайн спортивної споруди, на базі якої проводитимуться тренування; забезпечення цілорічного тренування (за неможливості – переключення на інший вид спорту); присутність тренера з виду спорту. Суттєвою перевагою таких занять виступає можливість використання звичайного колісного крісла.

Ветерани з ураженням хребта за наявності спеціальних спортивних візків та інших конструкцій (хендбайк, сані, байдарка, аутригерне каное) можуть займатися легкою атлетикою (трекові дисципліни), велоспортом, спортивними танцями, фехтуванням (шпага, рапіра, сабля), регбі, баскетболом, тенісом, бадмінтоном, хокеєм, лижним спортом, біатлоном, параканое, паратриатлоном тощо. Умови для організації занять такі ж самі, як вказано вище.

Для ветеранів війни з порушеннями зору найбільш доступними видами спорту є: плавання, легка атлетика, пауерліфтинг, голбол, футбол, футзал, дзюдо, веслування, шахи, шашки; за доступності відповідного спортивного інвентарю та матеріально-технічної бази – біатлон, велосипедний спорт, вітрильний спорт, гірськолижний спорт, лижний спорт, паратриатлон.

Під час занять орієнтиром для організації тренувально-го процесу можуть бути правила зазначених видів спорту для спортсменів із відповідними порушеннями, які можна адаптувати під можливості ветерана з інвалідністю або спростити.

Дискусія. Зарубіжний досвід і дослідження закордонних науковців і практиків представляють цінність для вітчизняних фахівців під час організації заходів із фізкультурно-спортивної реабілітації ветеранів війни, в тому числі з інвалідністю.

На особливу увагу заслуговують роботи американських та англійських учених. Військовослужбовці США та Великої Британії брали участь у низці військових конфліктів (В'єтнам, Ірак, Афганістан тощо). Природно, що зростання кількості ветеранів війни з інвалідністю, психологічні проблеми, з якими поверталися на батьківщину військові, високий рівень гуманізації суспільств цих країн, спонукало до дій та активізувало дослідження, спрямовані на пошук ефективних засобів реабілітації, соціалізації та інклюзії.

За даними Американської психіатричної асоціації [12], у військових, які брали участь у бойових діях, часто спостерігаються такі симптоми посттравматичного стресового розладу (ПТСР), як кошмари та ретроспективні спогади, відчуття постійної тривоги або настороженості, глибоке пригнічення, проблеми з проявом гніву та/або алкоголем тощо. Дослідження N. Caddick, B. Smith та C. Phoenix [9]

підкреслює позитивний ефект від занять видами спорту, які пов'язані з природним середовищем, особливо водним. Такими видами спорту можуть стати плавання або серфінг у морі, веслування на байдарках, воднолижний спорт або вейкбордінг, риболовля в озерах і річках. Під час проведення експерименту, який описали N. Caddick та ін., ветерани відчували, як симптоми ПТСР, що домінували в їхньому повсякденному житті, відступали на другий план на час занять і давали перепочинок від страждань. В інтерв'ю один із ветеранів зазначив, «що за три місяці отримав від занять серфінгом більше, ніж від Національної служби охорони здоров'я за півтора року». Об'єднуючи ветеранів і занурюючи їх у спільне заняття, серфінг допоміг подолати соціальну ізоляцію та тимчасово позбавити від проблем, пов'язаних із ПТСР. Позитивні соціальні взаємодії, наприклад, підбадьорення, сміх, підтримка, що відбувалися між ветеранами під час перебування у воді, допомогли створити відчуття відпочинку.

Важливим моментом є регулярність занять для розриву циклу симптомів ПТСР. Пілотні дослідження M.R. Carly, T. Mallinson, D. Peppers [16] підтвердили позитивний вплив занять серфінгом на ветеранів під час їх переходу до цивільного життя. У колишніх військових спостерігалось достовірне зменшення симптомів ПТСР і депресії.

У своїй дисертаційній роботі Frisch [13] розкриває різні форми залучення ветеранів війни до занять спортом, одною з яких є участь у паралімпійських спортивних програмах. Ці програми допомагають пораненим воїнам практикуватися та вдосконалювати свої навички в різних адаптованих видах спорту. A.N. Frisch виділяє такі адаптивні види спорту, як стрільба з луку, велоспорт, баскетбол на візках, кульова стрільба, плавання, легка атлетика та волейбол сидячи. Саме ці види спорту нині становлять фундамент програм міжнародних змагань ветеранів війни.

Як зазначає G. Zoroa [20], на території США створено 35 перехідних підрозділів армії, куди потрапляють на реабілітацію поранені військові. Після відновлення вони повертаються на службу, або їх комісують у разі отримання інвалідності. Протягом усього часу перебування солдата в перехідному підрозділі він/вона працює над заздалегідь визначеними цілями і навичками, як-от керування гнівом, фізична підготовка, управління фінансами, військова професійна підготовка та розвиток навичок організації часу.

У перехідних підрозділах армії для кожного військового розробляється індивідуальний комплексний план переходу до цивільного життя, який включає персональні цілі в шести вимірах життя: фізичному, кар'єрному, соціальному, духовному, емоційному і сімейному. У координації з Паралімпійською військовою програмою фізіотерапевти та медичні працівники активно шукають способи включити адаптивний спорт у плани лікування та відновлення військових.

Крім ініціатив армії США, існує безліч громадських програм: «Спорт для осіб з інвалідністю США» (DS/USA), паралімпійські військові програми тощо. DS/USA – національна некомерційна організація, заснована у 1967 році, яка пропонує цілорічні програми спортивної реабілітації для всіх, хто має інвалідність, у тому числі поранених воїнів. У 2007 році DS/USA у партнерстві з Проєктом поранених воїнів (Wounded Warrior Project) розмістили

понад 60 клінік «навчання» для тих, хто отримав важкі поранення. Військовим пропонувалися гірськолижний та лижний спорт, сноубордінг, велоспорт, гольф, каное на аутригерах, каякінг, підводне плавання, скелелазіння, кемпінг, водні лижі, вейкбордінг, легка атлетика та інші види спорту. Клініки організовували тренувальний процес та змагання, щоб солдати могли залишатися активними протягом усього життя. Після цих клінік деякі з учасників стали сертифікованими лижними інструкторами, дайверами з аквалангом і почали готуватися до Паралімпійських ігор [10].

Сьогодні DS/USA має понад 100 відділень на території США, де військові, а також члени їхніх родин, друзі, можуть займатися понад 30 зимовими і літніми видами спорту.

B.L. Hawkins, A.L. Cory та B.C. Crowe [15] досліджували один із таких паралімпійських військових спортивних таборів США. Табір діяв три дні і включав велоспорт, силову підготовку, плавання, стрільбу з лука, волейбол, легку атлетика та веслування. Дослідження показало, що завдяки участі в табірних заходах поранені воїни сприйняли інвалідність і сформували мотив до змагальної діяльності. Крім того, вони розширили соціальні зв'язки, збільшили свою автономію, відновили попередні інтереси в дозвіллі, покращили загальне самопочуття. Зроблено висновок, що участь у паралімпійських військово-спортивних таборах позитивно впливає на якість життя поранених воїнів.

Програма адаптивного відновлення (англ. the Adaptive Reconditioning Program, ARC) – це програма відпочинку, що підлаштована до здібностей кожного військового відповідно до його профілю. Профіль надається ветерану, котрий не може виконувати фізичні завдання, які вимагає армія. Кожен солдат перевіряється фізіотерапевтом, щоб визначити, якими видами спорту він може займатися в межах ARC, а якими заборонено, щоб уникнути подальших травм. Адаптивні види спорту мають показати людині, що вона може робити, а не підкреслити те, на що вона не здатна. Регулярність спортивних тренувань – 5 годин на тиждень, але кожного дня має бути інший вид спорту. Прогрес учасників програми контролюється тренером.

Програма знайомить військових із новими видами організації дозвілля, про які вони могли не знати. Більшість форм активностей створено за моделлю спорту на Warrior Games або Паралімпійських іграх. Протягом року ARC організовує турніри між військовими з різних баз або підрозділів (військово-морського флоту, морської піхоти або військово-повітряних сил). Крім того, програма готує і надає шанс участі у Warrior Games або Паралімпійських іграх через партнерство з Паралімпійським комітетом США.

Інвентар та екіпірування учасники отримують безкоштовно. Раз на місяць тренери організують похід або поїздку на гірських велосипедах за межі бази. Ці дії різноманітні за тривалістю, складністю та залежать від здібностей учасників. Крім того, ARC співпрацює з двома цивільними організаціями, які надають можливість дізнатися про серфінг, вітрильний спорт, катання на байдарках стоячи або морські каяки. Якщо військовий не хоче брати участь у заняттях, він може проводити час на пляжі. Ці організації забезпечують солдатів усім: від обладнання до обіду.

Позитивним фактором у роботі тренера або іншого фахівця, який працює з ветераном війни, може стати його особистий військовий досвід [13]. Це сприяє створенню атмосфери довіри та взаєморозуміння через знання звичок військових, термінології, особливостей спілкування тощо. Разом із тим дослідження, організовані Celina H. Shirazipour та її колегами [17], за участю національних команд Invictus Games 2018 року, показали, що не завжди це можна організувати. Іноді приналежність до військової справи персоналу і тренерів, які готували ветеранів до змагань, була більш важливою для них самих, ніж для їхніх підопічних. Тому дослідники вважають, що недоцільно вкладати цю вимогу в стратегію підготовки з адаптивних видів спорту. Дехто з опитаних також підкреслив, що краще реалізовувати тренувальні програми за межами військових баз та зосереджуватися на соціальній інтеграції, щоб сприяти переходу до цивільного життя.

Висновки

1. Різноманіття видів спорту, активний розвиток адаптивного спортивного руху, накопичення наукових знань про позитивний ефект фізичних вправ для відновлення військових, започаткування міжнародних комплексних змагань для військовослужбовців з інвалідністю (Invictus Games, Warrior Games) та більш ніж 10-річна війна зі східним сусідом актуалізують питання розроблення в Україні механізмів залучення ветеранів війни до фізкультурно-спортивної реабілітації та регулярних занять спортом.

2. Вибір видів спорту для занять зумовлений такими чинниками: наявністю або відсутністю інвалідності/травми, їх видом; етапом реабілітації; ступенем ураження організму та рівнем рухових можливостей; особистими вподобаннями та попереднім досвідом; правилами виду спорту; рівнем матеріально-технічного забезпечення, природними умовами, наявним тренерським персоналом тощо. Головними орієнтирами можуть виступати види спорту з програм: 1) Пара- і Дефлімпійських ігор, де вже адаптовані правила, є інвентар, методики підготовки для осіб з інвалідністю, наявні кадри; 2) міжнародних змагань ветеранів війни.

3. Узагальнення досвіду США та Великої Британії у використанні видів спорту для фізкультурно-спортивної реабілітації військових, які брали участь у бойових діях, дозволило виділити такі особливості: обов'язкове включення в програму реабілітації заняття видами спорту (за можливості – різними); орієнтація на дисципліни, що включені до програм Invictus Games, Warrior Games та Паралімпійських ігор; активне використання видів спорту, пов'язаних із природним середовищем (особливо водним); функціонування як державних програм, так і громадських проєктів для занять спортом; тренувальні програми реалізуються як на військових базах, так і на цивільних об'єктах; підкреслюється важливість регулярних занять; майже одночасне запровадження цими країнами міжнародних комплексних змагань для ветеранів війни; створення умов, щоб родина і друзі були поруч; бажана (але не обов'язкова) наявність у тренера особистого військового досвіду тощо.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні впливу занять різними видами спорту на фізичний і психологічний стан ветеранів війни, якість їхнього життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний соціальний стандарт фізкультурно-спортивної реабілітації ветеранів війни, членів їх сімей та сімей загиблих (померлих) ветеранів війни : від 17.11.2021 р. № 1188. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/kp211188> (дата звернення: 25.06.2024)
2. Історичні, організаційні та соціальні аспекти розвитку спорту інвалідів : навч. посіб. / С. Матвєєв та ін. Київ : Аконіт, 2011. 252 с. URL: <https://reposit.uni-sport.edu.ua/handle/787878787/316>
3. Крушинська Н., Когут І. Вплив занять бігом на рівень стресу в учасників бойових дій. *Теорія і методика фіз. виховання і спорту*. 2023. № 4, с. 37–41. <https://doi.org/10.32652/tmfvs.2022.4.37-41>
4. Матвєєв С., Крушинська Н., Краснянський К. Спорт військовослужбовців, які зазнали поранення під час бойових дій: стан, проблеми, перспективи. *Теорія і методика фіз. виховання і спорту*. 2022. № 4. С. 3–7. <https://doi.org/10.32652/tmfvs.2021.4.3-7>
5. Неолімпійський спорт : навчальний посібник для студ. вищ. закладів фіз. виховання і спорту / Є.В. Імас та ін. ; НУФВСУ. Київ : Олімпійська література, 2015. 184 с. URL: <https://reposit.uni-sport.edu.ua/handle/787878787/1273>
6. Про визнання, скасування рішення про визнання видів спорту та внесення змін до Реєстру визнаних видів спорту в Україні : Наказ М-ва молоді та спорту України від 03.01.2024 р. № 49. URL: <https://mms.gov.ua/npas/pro-vyznannia-skasuvannia-rishennia-pro-vyznannia-vydiv-sportu-ta-vnesennia-zmin-do-reiestru-vyznanykh-vydiv-sportu-v-ukraini> (дата звернення: 02.06.2024).
7. Про фізичну культуру і спорт : Закон України від 17.11.2009 р. № 1724-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#Text> (дата звернення: 24.06.2024).
8. Реєстр визнаних видів спорту в Україні : Наказ М-ва молоді та спорту України від 11.03.2015 р. № 639. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0639728-15#n13> (дата звернення: 20.06.2024).
9. Caddick N., Smith B., Phoenix C. The Effects of Surfing and the Natural Environment on the Well-Being of Combat Veterans. *Qual Health Res* 2014; 25(1): 76-86. <https://doi.org/10.1177/1049732314549477>
10. Chalmers G. Wounded warrior disabled sports project. *Palaestra*. 2007;23(2):11-2.
11. Cooper R.A. Wheelchair racing sports science: A review. *J Rehabil Res Dev* 1990; 27(3): 295. <https://doi.org/10.1682/jrrd.1990.07.0297>
12. Diagnostic and statistical manual of mental disorders [Інтернет]. Washington: American Psychiatric Association. 2000 <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890423349>
13. Frisch A.N. A case study of recreation programs serving warriors in transition [Doctoral dissertation]. 2013. 52 p. URL: <https://minds.wisconsin.edu/handle/1793/67305>
14. Geron E., Dunkelman N. The influence of war injury as a postwar stress factor and of sport rehabilitation on the personality of paraplegic war veterans. *Ser Clin Amp Community Psychol*. 1982; (8): 385. URL: <https://psycnet.apa.org/record/1982-31120-001>
15. Hawkins B.L., Cory A.L., Crowe B.C. Effects of participation in a paralympic military sports camp on injured service members: Implication for therapeutic recreation. *Ther Recreat J*. 2011; 45(4): 309–25.
16. Rogers C.M., Mallinson T., Peppers D. High-Intensity Sports for Posttraumatic Stress Disorder and Depression: Feasibility Study of Ocean Therapy With Veterans of Operation Enduring Freedom and Operation Iraqi Freedom. *Am J Occup Ther*. 2014; 68(4): 395. <https://doi.org/10.5014/ajot.2014.011221>
17. Shirazipour C., Mayhe, E., Evans M., Latimer-Cheung A., Aiken A. Game On, Down Under! Evaluating the long-term impact of parasport through the 2018 Invictus Games: Oral Presentation C1.1. *The Health & Fitness Journal of Canada*. 2021; 14(3). <https://doi.org/10.14288/hfjc.v14i3.649>
18. Solomon Z., Mikulincer M., Avitzur E. Coping, locus of control, social support, and combat-related posttraumatic stress disorder: A prospective study. *J Personal Soc Psychol*. 1988; 55(2) :279–85. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.55.2.279>
19. Spomer M.L., Fitzgerald S.G., Dicianno B.E., Collins D., Teodorski E., Pasquina P.F., Cooper R.A. Psychosocial impact of participation in the National Veterans Wheelchair Games and Winter Sports Clinic. *Disabil Rehabil*. 2009; 31(5): 410-8. <https://doi.org/10.1080/09638280802030923>
20. Zoroya G. Army slow to process injuries. *USA Today*. 2008. URL: <http://www.usatoday.com>

REFERENCES

1. Derzhavnyi sotsialnyi standart fizkulturno-sportyvnoi reabilitatsii veteraniv viiny, chleniv yikh simei ta simei zahybylykh (pomerlykh) veteraniv viiny: pryiniaty 17 November 2021 roku № 1188 [State social standard for physical and sports rehabilitation of war veterans, their family members and families of fallen (deceased) war veterans]. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/kp211188> [in Ukrainian].
2. Matvieiev S. F., Briskin Yu. A., Kohut I. O., Danko H. V. Borysova O.V., Kropyvnytska T. A. et al. (2011). Istorychni, orhanizatsiini ta sotsialni aspekty rozvytku sportu invalidiv [Historical, organizational and social aspects of the development of sports for people with disabilities]. Kyiv: Akonit. Retrieved from <https://reposit.uni-sport.edu.ua/handle/787878787/316> [in Ukrainian].
3. Krushynska, N., & Kohut, I. (2022) Vplyv zaniat bihom na riven stresu v uchasnykh boiovykh dii [The influence of running on the stress level of participants in combatants]. *Teoriia i metodyka fizychnoho vykhovannia i sportu – Theory and methods of physical education and sports*. 4, 37-41 Retrieved from <https://doi.org/10.32652/tmfvs.2022.4.37-41> [in Ukrainian].
4. Matvieiev, S., Krushynska, N., & Krasnianskiy, K. (2021). Sport viiskovosluzhbovtiv, yaki zaznali poranennia pid chas boiovykh dii: stan, problemy, perspektyvy [Sports of servicemen who were wounded during hostilities: state, problems, prospects]. *Teoriia i metodyka fizychnoho vykhovannia i sportu – Theory and methods of physical education and sports*. 4, 3–7 Retrieved from <https://doi.org/10.32652/tmfvs.2021.4.3-7> [in Ukrainian].
5. Imas, Ye. V., Matvieiev, S. F., Borysova, O. V., Kohut, I. O., Marynych, V. L. Honcharenko, Ye. V. et al. (2015). Neolimpiyskyi sport [Non-Olympic Sport]. Kyiv: Olimpiyska literatura Retrieved from <https://reposit.uni-sport.edu.ua/handle/787878787/1273> [in Ukrainian].
6. Nakaz Ministerstva molodi ta sportu Ukrainy Pro vyznannia skasuvannia rishennia pro vyznannia vydiv sportu ta vnesennia zmin do reiestru vyznanykh vydiv sportu v Ukraini: pryiniaty 3 January 2024 roku № 49 [Order of the Ministry of Youth and Sports of Ukraine On the recognition, cancellation of the decision on the recognition of sports and amendments to the Register of recognized sports in Ukraine] Retrieved from <https://mms.gov.ua/npas/pro-vyznannia-skasuvannia-rishennia-pro-vyznannia-vydiv-sportu-ta-vnesennia-zmin-do-reiestru-vyznanykh-vydiv-sportu-v-ukraini> [in Ukrainian].
7. Zakon Ukrainy Pro fizychnu kulturu i sport pryiniaty 1993 roku 3792-IX v redaktsii 17 November 2009 roku № 1724-VI [Law of Ukraine on Physical Culture and Sport, 1993, 3792-IX, in the edition of November 17, 2009 №1724-VI] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#Text> [in Ukrainian].
8. Nakaz Ministerstva molodi ta sportu Ukrainy Reiestr vyznanykh vydiv sportu v Ukraini [Order of the Ministry of Youth and Sports of Ukraine Register of recognized sports in Ukraine]: pryiniaty 11 March 2015 roku № 639. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0639728-15#n13> [in Ukrainian].
9. Caddick, N., Smith, B., Phoenix, C. (2014). The Effects of Surfing and the Natural Environment on the Well-Being of Combat Veterans. *Qual Health Res*. 25(1): 76-86. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/1049732314549477>
10. Chalmers, G. (2007). Wounded warrior disabled sports project. *Palaestra*; 23(2): 11–2.
11. Cooper, R.A. (2007). Wheelchair racing sports science: A review. *J Rehabil Res Dev*. 1990 27(3): 295. Retrieved from: <https://doi.org/10.1682/jrrd.1990.07.0297>
12. Diagnostic and statistical manual of mental disorders [Інтернет]. Washington: American Psychiatric Association; 2000 rev. 4th ed. Retrieved from <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890423349>
13. Frisch, A.N. (2007). A case study of recreation programs serving warriors in transition. 52 c. Retrieved from <https://minds.wisconsin.edu/handle/1793/67305>
14. Geron, E., & Dunkelman, N. The influence of war injury as a postwar stress factor and of sport rehabilitation on the personality of paraplegic war veterans. *Ser Clin Amp Community Psychol* Retrieved from: <https://psycnet.apa.org/record/1982-31120-001>
15. Hawkins, B.L., Cory, A.L., Crowe, B.C. (2011). Effects of participation in a paralympic military sports camp on injured service members: Implication for therapeutic recreation. *Ther Recreat J.*; 45(4):309-25.

16. Rogers, C.M., Mallinson, T., Peppers, D. High-Intensity Sports for Posttraumatic Stress Disorder and Depression: Feasibility Study of Ocean Therapy With Veterans of Operation Enduring Freedom and Operation Iraqi Freedom. *Am J Occup Ther* Retrieved from <https://doi.org/10.5014/ajot.2014.011221>
17. Shirazipour, C., Mayhe, E., Evans, M., Latimer-Cheung, A., Aiken, A. (2021). Game On, Down Under! Evaluating the long-term impact of parasport through the 2018 Invictus Games: Oral Presentation C1.1. *The Health & Fitness Journal of Canada* Retrieved from <https://doi.org/10.14288/hfjc.v14i3.649>
18. Solomon, Z, Mikulincer, M., Avitzur, E. Coping, locus of control, social support, and combat-related posttraumatic stress disorder: A prospective study. *J Personal Soc Psychol* Retrieved from <https://doi.org/10.1037/0022-3514.55.2.279>
19. Spornier, M.L., Fitzgerald, S.G., Dicianno, B.E, Collins, D., Teodorski, E., Pasquina, P.F., Cooper, R.A. Psychosocial impact of participation in the National Veterans Wheelchair Games and Winter Sports Clinic. *Disabil Rehabil* Retrieved from <https://doi.org/10.1080/09638280802030923>
20. Zoroya, G. Army slow to process injuries. *USA Today* Retrieved from <http://www.usatoday.com>

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

Кропивницька Тетяна Анатоліївна, <https://orcid.org/0000-0002-3347-4216>, tatyana_kropivnitskaya@ukr.net
Національний університет фізичного виховання і спорту України, вул. Фізкультури, 1, м. Київ, 03150, Україна

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Kropyvnytska Tetiana, <https://orcid.org/0000-0002-3347-4216>, tatyana_kropivnitskaya@ukr.net
National University of Ukraine on Physical Education and Sport, Fizkultury str., 1, Kyiv, 03150, Ukraine